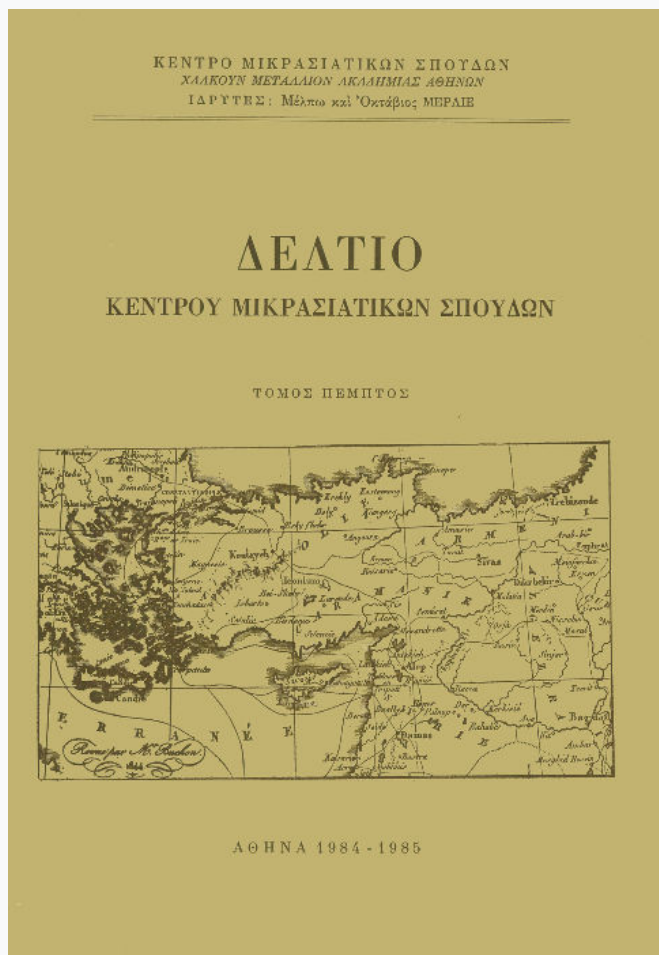

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 5 (1984)

Θ. Βερεμής-Κ. Κωστής, Η Εθνική Τράπεζα στη Μικρά Ασία (1919-1922), πρόλογος Σπ. Ασδραχά

Άλκης Παναγιωτόπουλος

doi: [10.12681/deltiokms.223](https://doi.org/10.12681/deltiokms.223)

Copyright © 2015, Άλκης Παναγιωτόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παναγιωτόπουλος Ά. (1984). Θ. Βερεμής-Κ. Κωστής, Η Εθνική Τράπεζα στη Μικρά Ασία (1919-1922), πρόλογος Σπ. Ασδραχά. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 5, 537-543. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.223>

Θ. Βερέμης - Κ. Κωστής, *Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα στὴ Μικρὰ Ἀσία (1919-1922)*, πρόλογος Σπ. Ἀσδραχᾶ, Ἀθήνα: Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, 1984, σ. 332.

Ἡ περίοδος κατοχῆς τῆς Σμύρνης ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, παρὰ τὸν ὄγκο τῆς βιβλιογραφίας, παραμένει οὐσιαστικὰ ἀνοιχτὴ γιὰ παραπέρα ἔρευνα. Καὶ ὁ μελετητὴς καὶ ὁ ἀπλὸς ἀναγνώστης, ποὺ δὲν ἐνδιαφέρονται μόνο γιὰ τὰ πολιτικὰ ἢ στρατιωτικὰ συμβάντα τῆς ἄτυχης ἐκείνης ἐκστρατείας ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση ποὺ ἐπεκράτησε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, πρέπει πρῶτα νὰ προσπελάσουν ἀπόψεις καὶ κρίσεις συναισθηματικὰ φορτισμένες. Ἐπειτα πρέπει ν' ἀντιμετωπίσουν τὸ πρόβλημα, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ στὴν οἰκονομικὴ κατάσταση, ὅτι λείπουν τὰ ἀκριβῆ στοιχεῖα καὶ οἱ πρωτογενεῖς πηγές εἶναι σπάνιες ἢ δυσπρόσιτες.

Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους, τὸ βιβλίο ποὺ κυκλοφόρησε τὸ Μορφωτικὸ Ἰδρυμα τῆς Ε.Τ.Ε., *Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα στὴ Μικρὰ Ἀσία (1919-1922)*, ἀποτελεῖ σημαντικὴ συμβολὴ στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία. Τὸ βιβλίο, σύμφωνα καὶ μὲ τίς προδιαγραφές τῆς σειρᾶς «Πηγές οἰκονομικῆς Ἱστορίας», ὅπου ἀνήκει, δίνει ἔμφαση στὴν παρουσίαση δύο βασικῶν πηγῶν: τῶν ἐκθέσεων τοῦ Ἀ. Κοριζῆ, *Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα ἐν Σμύρνῃ*, καὶ τοῦ Θ. Θεμενάκη, *Σύντομος Ἱστορία τῆς δράσεως τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ*, καθὼς καὶ τῶν συμπαραομαρτουμένων κειμένων ποὺ προφανῶς ἐπέλεξε ὁ Θ. Βερέμης. Ἡ ἔλλειψη πρωτογενοῦς ὑλικοῦ, γιὰ τὴν ὁποία μιλήσαμε παραπάνω, κάνει τὴν παρουσίαση τῶν δύο αὐτῶν κειμένων ἀκόμη σημαντικότερη. Γι' αὐτὸ, νομίζουμε, οἱ ἐκθέσεις τῶν Κοριζῆ καὶ Θεμενάκη ἔπρεπε ν' ἀξιοποιηθοῦν περισσότερο, καὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐκτενέστερα τὰ στοιχεῖα ποὺ παραθέτουν. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε λ.χ. παραπομπές σὲ ἐκθεση τοῦ Θεμενάκη (παραπ. 108, 109, σελ. 63) ποὺ δὲν δημοσιεύεται στὸ παράρτημα γιατί προφανῶς θεωρήθηκε ὅτι δὲν χρειαζόταν. Ἡ παρατήρηση γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῶν ἐκθέσεων ἀφορᾷ περισσότερο στὸ κείμενο τοῦ Κ. Κωστή καὶ λιγότερο τοῦ Θ. Βερέμη.

Τὸ κείμενο τοῦ Θ. Βερέμη ἀποτελεῖ πλήρη κατατοπισμὸ στὶς συνθήκες ζωῆς τοῦ Ὄθωμανικοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν περιοχὴ τοῦ Αἰδινίου. Ὁ Θ. Βερέμης κατανέμει ἱκανοποιητικὰ τὴν ἐξιστόρησή του ἀνάμεσα στὸ Ὄθωμανικὸ παρελθὸν (Κεφ. Α' καὶ Β') καὶ στὰ καθέκαστα τῆς ἱδρύσεως καὶ ἀπομάκρυνσης τοῦ ὑποκαταστήματος (Κεφ. Γ' καὶ Δ'). Ἡ ἀναλογία

τῆς ἀνάλυσης βέβαια γέρνει ἐλαφρὰ σὲ βάρος τῶν δύο τελευταίων κεφαλαίων (16 σελίδες σὲ σύγκριση μὲ τὶς 24 τῶν Κεφ. Α' καὶ Β'). Ἡ «δυσαναλογία» τοῦτη δὲν ξενίζει τὸν ἀναγνώστη ἀφοῦ φυσιολογικὰ περιμένει νὰ καλυφθεῖ ἀπὸ τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ. Ὅμως τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον κείμενο τοῦ Κ. Κωστή δὲν ἔχει παρὰ ἐλάχιστα σημεῖα ἀναφορᾶς στὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίζονται στὴ Σμύρνη. Ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦτη καὶ ὁ τίτλος «Ἡ συναλλαγματικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδας στὴ διάρκεια τῆς Μικρασιατικῆς Ἐκστρατείας» περιγράφει μὲ σαφήνεια τὸ τί διαπραγματεύεται τὸ κείμενο. Ὡστόσο, ὁ ἀναγνώστης ποὺ ἐνδόμυχα περίμενε τὸ «δικαίωμα τῆς Μικρασιατικῆς Ἐκστρατείας» νὰ μὴν εἶναι αὐστηρὰ καὶ μόνο καθορισμὸς χρονικῶν ὁρίων, διαμορφώνει τὴν ἄδικη γιὰ τὸν Θ. Βερέμη ἐντύπωση ὅτι, ἀφοῦ τὸ κείμενο τοῦ Κ. Κωστή εἶναι κάτι τὸ διαφορετικόν, τὸ κείμενο τοῦ Θ. Βερέμη ἔπρεπε νὰ ὁλοκληρώνει τὴν ἐξιστόρηση τῆς δράσης τοῦ ὑποκαταστήματος τῆς Ε.Τ.Ε. μὲ περισσότερες πληροφορίες ἀντλημένες ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ ὑποκαταστήματος. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ χρειαζόταν καὶ διαφορετικὴ δόμηση τῶν περιεχομένων τοῦ τελευταίου. Θὰ προτεῖναμε, λ.χ., τὰ κεφάλαια «Ὁθωμανικὸ πλαίσιο» καὶ «Οἱ Ἕλληνες Ὁθωμανοὶ» νὰ μὴν περιλάμβαναν καθόλου οἰκονομικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα νὰ συγκεντρώνονταν στὸ κεφάλαιο «Ἡ οἰκονομικὴ ὄψη τῆς Σμύρνης» ὅπου καὶ φυσιολογικὰ ἀνήκουν. Στὴν ἀνάγκη, τὸ δεύτερο μέρος τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ, γιὰ τὴν ἰδρυσὶν τοῦ ὑποκαταστήματος, θὰ μπορούσε ν' ἀποτελέσει ξεχωριστὸ κεφάλαιο καὶ στὸ σύνολό τους νὰ ἦταν πέντε ἀντὶ γιὰ τέσσερα. Ἐτσι θὰ μπορούσε νὰ ἀναλυθεῖ διεξοδικὰ ἡ σύνδεση, ποὺ πάντως δέχεται ὁ Θ. Βερέμης, τοῦ νομισματικοῦ ζητήματος τῆς Ἑλλάδας, ἰδίως μετὰ τὴν ὑποτίμηση τῆς δραχμῆς, μὲ τὴν προσπάθεια τοῦ Ἑλληνισμοῦ νὰ κρατηθεῖ στὴ Μ. Ἀσία (σ. 24). Καὶ ἴσως ἐδῶ βρίσκεται ἡ πεμπτοσύνη τοῦ προβλήματος τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, καθὼς τὸ πρῶτο σκέλος σχετίζεται μὲ τὰ προβλήματα τῆς μεταπρατικῆς Ἑλλαδικῆς οἰκονομίας, καὶ τὸ δεύτερο μὲ τὴν ἀδυναμίαν τῶν Ὁθωμανῶν Ἑλλήνων νὰ χειραφετηθοῦν ἀπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀλυτρωτικοῦ ἐθνικισμοῦ τῆς Ἑλλάδας. Καὶ τὰ δύο δὲ σκέλη ἀπτοῦνται τῶν σχέσεων Ἑλλάδας - Ὁθωμανῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν προοπτικῶν ποὺ ἀνοίγονταν μπροστὰ τους.

Ἡ ὑπαρξὴ χριστιανικῶν πληθυσμῶν στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ στὴ Μικρὰ Ἀσία γενικότερα χρονολογεῖται ἀπὸ αἰῶνες, ἀλλὰ ἡ αὔξησή τους κυρίως στὰ παράλια χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ αὔξηση ὀφειλόταν περισσότερο σὲ μεταναστεύσεις Χριστιανῶν νησιωτῶν καὶ τοῦ ἡπειρωτικοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου (σ. 46) καὶ λιγότερο σὲ ἀφιξὴ πληθυσμῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ (σ. 30). Ὅμως δὲ φαίνεται σωστὸ νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι στὸ βιλαέτι τῆς Σμύρνης ἢ καὶ στὴν ἴδια τὴν πόλιν τῆς Σμύρνης οἱ Χριστιανοὶ ὑπερτεροῦσαν τόσο ποὺ νὰ δικαι-

ολογείται το χιλιοεπιωμένο «Gânur Izmir», όνομα που της πρωτοδόθηκε κατά το 14ο αιώνα, όταν άνηκε στους Ίππότες της Ρόδου. Γενικά, δέν μπορούμε νά μιλάμε μέ σιγουριά γιά στατιστικές πληθυσμών ένώ είναι γνωστό πώς υπαγορεύονταν συστηματικά από πολιτικές και έθνικιστικές σκοπιμότητες και ένώ δέν έχει υπάρξει άκόμη έπιστημονικός έλεγχος των στοιχείων που δίνονται από έλληνικής πλευράς (σ. 35 και ύποσ. 29). Ήδη οί όροι που χρησιμοποιεί ό Πολύβιος (Δ. Καλαποθάκης), που μιλάει γιά Τούρκους και Έλληνες κατοίκους της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας τό 1910, είναι άσαφείς και άόριστοι.

Ή οίκονομική και στη συνέχεια κοινωνική διαφοροποίηση του χριστιανικού από τό μουσουλμανικό στοιχείο, πάλι στά παράλια κατά κύριο λόγο, σχετίζεται μέ τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του 19ου αϊ. στην Όθωμανική Αυτοκρατορία. Οί προσπάθειες αυτές συνέπιπταν σχεδόν πάντα μέ κάποια κρίση στις σχέσεις της μέ τις Μεγάλες Δυνάμεις, και φαινόταν νά υπακούουν περισσότερο σέ πιέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων και λιγότερο στην έπιθυμία και θέληση των Όθωμανών μεταρρυθμιστών. Είναι δύσκολο βέβαια κανείς νά διαγράψει άπόλυτα σέ ποιό βαθμό οί μεταρρυθμιστές ενεργούσαν μέ τη δική τους και μόνο βούληση. Γιατί οί άπόψεις τους διαμορφώθηκαν μέσα σέ μιá αυτοκρατορία που δέν ήταν άποκομμένη από την Εύρώπη. Άντίθετα, όχι μόνον ή Αυτοκρατορία άποτελούσε άμετάθετο στόχο της οίκονομικής επέκτασης των Μ. Δυνάμεων, αλλά και οί ίδιοι οί μεταρρυθμιστές βρέθηκαν μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο σέ στενή έπαφή μέ τόν ευρωπαϊκό τρόπο ζωής. Έξάλλου, μέσα σ' αυτά τά πλαίσια πρέπει νά δοϋμε και την οίκονομική ανάπτυξη των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων, ιδίως των χριστιανικών των παραλίων. Ό χαρακτήρας της οίκονομικής χειραφέτησής τους (στό βαθμό που μπορούμε νά μιλήσουμε γιά χειραφέτηση κι όχι γιά ανάπτυξη) υπήρξε άποκλειστικά μεταπρατικός και συνδέεται περισσότερο μέ τη βαθμιαία μετατροπή της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας σέ τμήμα της παγκόσμιας άγοράς και λιγότερο μέ υπαγορεύσεις «έκ των άνω» (σ. 26, 27).

Οί συνθήκες αυτές επεκράτησαν πρώτα και κύρια στά έμπορικά κέντρα των παραλίων και κατά δεύτερο λόγο του έσωτερικού, που συνδέονταν όμως μέ τά πρώτα λόγω του εισαγωγικού-έξαγωγικού έμπορίου. Τό ίδιο και οί άγροτικοί πληθυσμοί των παραλίων, ανεξάρτητα κατ' άρχήν από θρησκεία και φυλή, παρουσίασαν εξέλιξη σέ σχέση μέ τους όμολόγους τους του έσωτερικού γιά δύο λόγους: α) οί γεωγραφικές συνθήκες επέτρεπαν και β) οί άπαιτήσεις της ευρωπαϊκής άγοράς υπέβαλλαν την ανάπτυξη ειδικών έξαγωγικών καλλιεργειών (σ. 28, 31). Είναι δύσκολο νά εκτιμηθεί τό ποσοστό συμμετοχής Χριστιανών και Μουσουλμάνων στην άγροτική παραγωγή έπειδή λείπουν τά στοιχεία. Όστόσο, μπορούμε νά

πούμε με βεβαιότητα πώς ή πλειοψηφία των 'Οθωμανών 'Ελλήνων άσχο-
λούνταν με την άγροκαλλιέργεια και ή σχετική τους υπεροχή έγκειτο στο
είδος της καλλιέργειας, ειδικά στα παράλια. "Αν τὸ μουσουλμανικὸ στοι-
χείο φαινόταν νὰ υπερτερεῖ στὸν άγροτικό τομέα (σ. 35), τοῦτο ὀφειλόταν
στήν αριθμητική του υπεροχή.

Παρά την οικονομική άνοδο πού σημειώθηκε ἔστω καί σ' ἓνα τμήμα
τῶν 'Οθωμανῶν 'Ελλήνων, οἱ διακρίσεις σὲ βάρος τους ἐξαιτίας τῶν θρη-
σκευτικῶν διαφορῶν τοὺς ὀδηγοῦσε σὲ πολιτική συσπείρωσης μεταξὺ
τους. 'Ο ὅρος *milletti mahkûme* (κι ὄχι *mahkume*) πού ἀναφέρει ὁ Θ.
Βερέμης (ὑποσ. 6), μολοντί πολὺ λιγότερο γνωστός ἀπὸ τοὺς ἐν χρῆσει
zımmi (τουρκική προφορά τοῦ ἀραβικοῦ *dhimmi*) καὶ *gâya*, ἔδινε τὸ συν-
αισθηματικό, περισσότερο, ὑπόβαθρο πάνω στὸ ὁποῖο οἰκοδομοῦνταν
σχέσεις καὶ ἀξίες τοῦ μουσουλμανικοῦ στοιχείου. Αὐτές, καθὼς σωστά
παρατηρεῖ ὁ Θ. Βερέμης (σ. 32), πολὺ νωρὶς ἔσπρωξαν τοὺς ὀρθόδοξους
Χριστιανούς τῆς Αὐτοκρατορίας πρὸς τοὺς ὁμοεθνεῖς τους Εὐρωπαίους.

Κανεῖς δὲν πρέπει βέβαια νὰ ὑπερεκτιμᾷ τὴν ἑκταση τῆς Εὐρωπαϊκῆς
ἐπίδρασης, ὥστόσο εἶναι γεγονός ὅτι ἐπέτρεψε στοὺς 'Οθωμανοὺς 'Ελλη-
νες ν' ἀναπτύξουν μιὰ συνείδηση ἰδιαιτερότητας, ἐθνιστική (*ethnic*) μᾶλ-
λον παρά ἐθνική, πού ὁ ἑλλαδικὸς ἀλυστρωτικὸς ἐθνικισμὸς κατέβαλε φι-
λότιμες προσπάθειες νὰ μετατρέψει σ' ἑλλαδικὴ ἐθνικὴ συνείδηση. Πολὺ
ὀρθά παρατηρεῖ ὁ Θ. Βερέμης πὼς «εἶναι ἀδύνατο νὰ τοὺς ἀποδοθεῖ συλ-
λογικὸς χαρακτηρισμὸς ὥς πρὸς τὴν ἀφοσίωσή τους στὴν Αὐτοκρατορία,
γιατί δὲν ἀποτέλεσαν συμπαγὴ ὁμάδα μὲ κοινὸς στόχους καὶ πολιτικὴ»
(σ. 29). Πρέπει κανεῖς ὅμως νὰ ἐπισημάνει, ὅπως πολὺ σωστά κάνει στὴν
ἀνάλυση τοῦ Β' κεφαλαίου ὁ Θ. Βερέμης (σ. 41-44), ὅτι διαμορφώθηκαν
ὁμάδες 'Οθωμανῶν 'Ελλήνων πού συνειδητὰ ἐπεδίωξαν τὴν ἰδεολογικὴ
ταύτισή τους μὲ τὴν πολυεθνικὴ 'Οθωμανικὴ ἀστική τάξη, καὶ ζητοῦσαν
τὴν προστασία τοῦ 'Οθωμανικοῦ κράτους κατὰ τῆς ἀνεξέλεγκτης οἰκονο-
μικῆς διείσδυσης τῶν Μ. Δυνάμεων, ἀκόμη καὶ τὴν κατάργηση τῶν δι-
ομολογήσεων. 'Η τάση αὕτη ἔγινε σαφέστερη μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν
Νεοτούρκων (1908) κι ἐκφράστηκε μέσα κι ἔξω ἀπὸ τὸ κοινοβούλιο, δί-
χως ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ὑπῆρχε ἀπόλυτη ἀντιστοιχία
μεταξὺ τῶν τάσεων πού διαμορφώνονταν στὸ ἴδιο τὸ κοινοβούλιο καὶ στὴ
μάζα τῶν 'Οθωμανῶν 'Ελλήνων (σ. 41, 44, 46). 'Η ἑλλαδικὴ διπλωματικὴ
ὑπηρεσία ἐπενέβαινε ἀπροσχημάτιστα ὅποτε μπορούσε ἐναντίον ὅλων
ἐκείνων τῶν τάσεων πού φαίνονταν νὰ ταυτίζονται μὲ τὸ μέλλον τοῦ 'Οθωμα-
νικοῦ 'Ελληνισμοῦ μ' αὐτὸ τῶν Νεοτούρκων (σ. 46). 'Η τακτικὴ αὕτη
κατακρίθηκε ἰδίως ἀπὸ τὸν Ι. Δραγούμη πού ὑποστήριζε τὴν οικονομικὴ
κυρίως ἐνίσχυση τῶν 'Οθωμανῶν 'Ελλήνων. Στους ἀντίποδες τῆς κριτι-
κῆς τοῦ Δραγούμη βρίσκεται ἡ διαβεβαίωση τοῦ Τούρκου ἐθνικιστῆ Ziya

Gökalp για «άνυπαρξία έθνικης οίκονομίας στην Τουρκία» (σ. 33, 34). 'Η άποψη αυτή είναι στενά έθνικιστική και, θά 'πρεπε ίσως νά τονισθεῖ περισσότερο, διατυπώνεται έτσι έντονα μετά τούς Βαλκανικούς πολέμους. Φαίνεται δέ νά μήν παίρνει υπόψη τούς ένδογενείς στη θεοκρατική όθωμανική κοινωνία λόγους πού επέτρεψαν τή δυσανάλογη, αλλά όχι σέ βάρος τών Μουσουλμάνων (σ. 34), ανάπτυξη τών Χριστιανών ως μικρής και μεσαίας άστικής τάξης. 'Ο ρόλος τους ως μεσαζόντων ανάμεσα στην όθωμανική άγορά και τó εύρωπαϊκό κεφάλαιο τούς επέτρεψε νά διαμορφώσουν τήν τάξη αυτή, ν' άσχοληθοῦν μέ τά έλεύθερα επαγγέλματα και ν' άποτελέσουν σέ μεγάλο βαθμό τά έμμιθθα ύπαλληλικά στρώματα, καθώς και τούς ειδικευμένους ή συχνότερα άνειδίκευτους εργάτες.

'Εως τούς Βαλκανικούς πολέμους οί αντίδράσεις του 'Οθωμανικού κράτους κατά τής 'Ελλάδας είχαν στόχο τις οικονομικές σχέσεις τών δύο χωρών. 'Η κατάσταση αυτή δημιούργησε άνασφάλεια και στους 'Οθωμανούς 'Ελληνες, ιδιαίτερα μετά τούς Βαλκανικούς και κατά τόν Α' παγκόσμιο πόλεμο, όποτε συνδυάστηκε και μέ μιá σειρά διοικητικών μέτρων πού απέβλεπαν στη συρρίκνωση και στην οικονομική τους έξαφάνιση. 'Ενδιαφέρον θά παρουσίαζε ή μελέτη τών οικονομικών έπιλογών τής βενιζελικής πολιτικής σέ σχέση μέ τήν τακτική αυτή του 'Οθωμανικού κράτους και τά οικονομικά συμφέροντα του 'Οθωμανικού 'Ελληνισμού. 'Ιδιαίτερα στο βιβλίο τούτο χρήσιμο θά ήταν νά είχε έρευνηθεῖ, έστω γενικά, κατά πόσο ή άπόφαση άπόβασης στη Σμύρνη ύπαγορεύτηκε άπό καθαρά άλτρωτικές έπιλογές ή και άπό οικονομικές. Και στη δεύτερη περίπτωση σέ ποιά έκταση αυτές επηρέασαν τις πρώτες καθώς και τήν πολιτική πρακτική πού άκολουθήθηκε στην ίδια τήν κατεχόμενη περιοχή 'Αϊδινίου. 'Αν ίσως τά ζητήματα τούτα ξεπερνούν τούς στόχους του βιβλίου αυτού, όμως τó ζήτημα τής συμμετοχής τής 'Εθνικής Τράπεζας στη μικρασιατική πολιτική του Βενιζέλου δέν τά ξεπερνά, πολύ περισσότερο πού ή Ε.Τ.Ε. θεωρείται «όργανισμός πού συμμετείχε αυτόβουλα στην έφαρμογή έθνικης πολιτικής» (σ. 55). 'Ετσι επανερχόμαστε στην προηγούμενη παρατήρησή μας, ότι δηλαδή φαίνεται νά ύπάρχει σύγχυση ανάμεσα στους συγγραφείς Θ. Βερέμη και Κ. Κωστή ποιός θά χειρισθεῖ αυτό τó θέμα. Τό άποτέλεσμα είναι ό μέν Θ. Βερέμης νά τó παραλείπει άπό τó κατά τ' άλλα διεισδυτικό εισαγωγικό του κείμενο και νά περιορίζεται στην περιγραφή τών γεγονότων τής ίδρυσης και δράσης του ύποκαταστήματος, ό δέ Κ. Κωστής νά μήν τó εγγίζει διόλου.

Εϊδικότερα στο πολύ ενδιαφέρον κείμενό του ό Κ. Κωστής παραθέτει ένα πλήθος «τεχνικών» στοιχείων πολύ σημαντικών, πού όμως είτε δέν αναλύονται είτε δέν έρμηνεύονται ίκανοποιητικά, έτσι ώστε νά παραμένει άναπάντητο τó έρώτημα του άναγνώστη κατά πόσο όλα αυτά είναι άπα-

ραίτητα, αλλά και πόσο και πώς συνδέονται με την παρουσία της Ε.Τ.Ε. στη Σμύρνη. 'Αντίθετα τὸ κείμενο εξαντλείται στὴν ἐξιστόρηση τῆς συναλλαγματικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδας καὶ μεῖς τέτοιον τρόπο πού θεματολογικά ν' ἀνήκει περισσότερο στὴν ἱστορία τῆς οἰκονομίας παρά στὴν οἰκονομικὴ ἱστορία. 'Αλλὰ καὶ μ' αὐτὴ τὴ μορφή μπαίνουν ἐρωτήματα τοῦ τύπου: τὸ ἔλλειμμα τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς Ἑλλάδας, στὴν περίοδο αὐτή, ποῦ ὀφειλόταν; στὴ μικρασιατικὴ πολιτικὴ τῆς ἡ σ' ἐνδογενεῖς παράγοντες τῆς οἰκονομίας τῆς; Ἦταν ὀρθὴ καὶ σὲ τί ἀποσκοποῦσε ἡ πολιτικὴ χρηματοδότησης τοῦ ἐλλείμματος αὐτοῦ, κυρίως ἀπὸ τὴν Ε.Τ.Ε., μετὰ τὴν κοπὴ νέου χρήματος (πίν. 9), πολιτικὴ πού ὁδήγησε πρῶτα στὴν αὐξηση τιμῶν (πίν. 5) καὶ στὴ συνέχεια σὲ πτώση τῆς ἀξίας τοῦ συναλλάγματος (πίν. 3); Γενικά, καθὼς διαφαίνεται ἀπὸ τοὺς πίνακες πού παραθέτει ὁ Κ. Κωστής, ἡ πολιτικὴ τῆς σὺνδεσης τῆς δραχμῆς μετὰ τὸ δολλάριο καθὼς καὶ ἡ τεχνητὴ ὑπερτίμησή τῆς ἔβλαψαν τίς ἐξαγωγές, στὸ βαθμὸ πού ὑπῆρχαν, καὶ ἐπιδείνωσε δραματικά τὸ ἰσοζύγιο πληρωμῶν τὸ 1920 (πίν. 10). Ἡ χρονιά ἐκείνη ἀποδείχθηκε διπλὰ κρίσιμη: ὁ Βενιζέλος κατισχυμένος ἐγκατέλειπε τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ἐκλογικὴ του ἡττα, ἐνῶ ἀφήνει τὴν ἀπεμπλοκὴ τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὴ μικρασιατικὴ περιπέτεια σὲ ἀνίκανα χέρια.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴν Ε.Τ.Ε. παραμένουν ἐρωτηματικά σχετικὰ μετὰ τίς σκοπιμότητες ἱδρύσεως τοῦ ὑποκαταστήματός τῆς στὴ Σμύρνη. Ὁ Ἀ. Κοριζῆς, στὴν Ἐκθεσὴ τοῦ πρὸς τὴ Διοίκησιν, ἐπισημαίνει, ἀνάμεσα σ' ἄλλους λόγους: α) τὴν ἐνίσχυση τῆς ἐντύπωσης στὸν κόσμον (πού ἀμφέβαλε;) γιὰ τὴν «ὀριστικὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν ἐν Σμύρνῃ»· β) τὸν ἔλεγχον τοῦ ἑλληνικοῦ συναλλάγματος στὴ Σμύρνη καὶ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν τῆς ἑλληνικῆς κατοχῆς· καὶ γ) τὴν παροχὴ «ἀσφαλῶν» καὶ «εἰλικρινῶν» συμβουλῶν πρὸς τὴν ἑλληνικὴ Ἀρμοστεία γιὰ νὰ ξεπεραστοῦν οἱ τεράστιες δυσχέρειες τοῦ ἀγῶνα πρὸς ἐπικράτησιν, δυσχέρειες πού κατὰ τὴν πρόβλεψη τοῦ Κοριζῆ δὲ θὰ τέλειωναν σύντομα (σ. 142). Ἀκόμη ἐπισημαινόταν ἡ ἐνίσχυση τοῦ ἑλληνικοῦ ἐμπορίου στὴ Σμύρνη ἀπὸ τὴν ἱδρύσιν τοῦ ὑποκαταστήματος, ἀλλὰ καὶ τὰ κέρδη πού θὰ ἀπεκόμιζε «καίτοι τοῦτο εἶναι ἴσως τὸ τελευταῖον, ὅπερ θὰ ἔπρεπε νὰ λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν παροῦσαν βραχυχρόνιον καὶ μεταβατικὴν περίοδον, καθ' ἣν ὅμως θὰ τεθῶσιν αἱ βάσεις τῆς περαιτέρω ἐν τῇ ὁμαλῇ καταστάσει δράσεως, προσωρισμένης ἀσφαλῶς νὰ ἀποτελέσῃ πηγὴν μεγάλων κερδῶν διὰ τὴν ἡμετέραν Τράπεζαν» (σ. 142). Παρὰ τὴ βραχυχρόνια παραμονὴ τῆς στὴ Σμύρνη, ἡ Ε.Τ.Ε. κατάφερε ὄχι μόνο νὰ συναγωνισθεῖ μ' ἐπιτυχία τίς ἄλλες τράπεζες καὶ νὰ συγκεντρώσῃ τὸ μεγαλύτερον κύκλον ἐργασιῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβληθεῖ στὸ διεθνὲς ἐμπόριο τῆς πόλης, «ἀποβάσας», σύμφωνα μετὰ τὴ μαρτυρίαν τοῦ Θ. Θεμενάκη, «εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἱδρύ-

σεώς της ό ρυθμιστής τοϋ συναλλάγματος και τών διαφόρων τραπεζιτικῶν ἐργασιῶν» (σ. 244). Τά καθαρά κέρδη τοϋ ὑποκαταστήματος κατά τήν τριετία ἀνήλθαν σέ 7.515.422,51 δρ.

Παρά τή διαβεβαίωση λοιπόν τοϋ 'Α. Κοριζή γιά τό ἀντίθετο, ό ἀναγνώστης παραμένει μέ τήν ἀπορία τί ἀπ' όλους τοὺς στόχους ἐπιτέλεσε ή Ε.Τ.Ε. πλὴν τῆς καθαρά τραπεζικῆς, κερδοφόρας ἄλλωστε, δράσης της. 'Από τὰ σημαντικότερα προβλήματα τῆς ἐλλαδικῆς διοίκησης στήν περιοχή, ὅπως σωστά ἐπισημαίνουν οἱ Θ. Βερέμης και Κ. Κωστής, ἦταν ή διατήρηση τῆς τουρκικῆς λίρας ὡς νόμιμου μέσου πληρωμῶν (σ. 56, 110) ἐνῶ ἐπιδίωξή της ὑπῆρξε ή ἔκπτωση τοϋ τουρκικοῦ χαρτονομίσματος μέ τήν παράλληλη αὐξηση κυκλοφορίας τῆς δραχμῆς. Μιά τέτοια πολιτικὴ τῆς 'Αρμοστείας θά ἐξυπηρετοῦσε και ή δράση τῆς Ε.Τ.Ε. στή Σμύρνη. Δέν ἔχουμε ὁμως καμιὰ ἐμβάθυνση, πέρα ἀπὸ τίς διαπιστώσεις Κοριζή γιά τὸ ρόλο τῶν Συμμάχων (σ. 152), σχετικὴ μέ τοὺς λόγους ποὺ ἐπέτρεψαν τὴ διατήρηση τῆς τουρκικῆς λίρας. Σκοτεινὸς ἐπίσης παραμένει ό λόγος ποὺ δέν πέτυχε ή προσπάθεια τῆς ἐλλαδικῆς διοίκησης γιά φυσικὴ ὑποκατάσταση τῆς τουρκικῆς λίρας ἀπὸ μιὰ ἰσχυρὴ δραχμὴ, μόνος τρόπος ἐνίσχυσης τῆς οἰκονομικῆς παρουσίας τῆς 'Ελλάδας στήν περιοχή, ἀλλὰ και ή ἀποτυχία ἱδρύσης τῆς «'Εκδοτικῆς Τράπεζας τῆς 'Ιωνίας», ποὺ ὁδήγησε ἄλλωστε στήν ἱδρυση τοϋ ὑποκαταστήματος τῆς Ε.Τ.Ε. (σ. 111). Εἰδικὰ γιά τήν περίπτωσή αὐτὴ θά πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πὼς ή παραπομπή (σ. 111, ἀρ. 78) ἀπλὰ και μόνο στὸ 'Ιστορικὸ 'Αρχεῖο τῆς Ε.Τ.Ε. δέν βοηθεῖ πολὺ τὸν μελετητὴ, ἀφοῦ οἱ φάκελοι τῆς Ε.Τ.Ε. γιά τὸν 20ὸ αἰῶνα δέν εἶναι ἀκόμη ἀνοικτοὶ στὸ κοινό, ὅσο τουλάχιστον γνωρίζουμε. Συνεπῶς ό συγγραφέας, ποὺ εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ δεῖ τοὺς φακέλους αὐτοὺς, ὀφείλε νὰ δώσει περισσότερα στοιχεῖα, ἐὰν βέβαια ὑπάρχουν. 'Ισως ὁμως θεωρήσει κανεῖς αὐτὸ λεπτομέρεια, ὅταν δὲ δίνεται ἀπάντηση στὸ μεῖζον, ποιὲς δηλαδὴ σκοπιμότητες τῆς οἰκονομικῆς παρουσίας τῆς 'Ελλάδος στή Σμύρνη ἐπέδρασαν στή γενικότερη συναλλαγματικὴ πολιτικῆς τῆς 'Ελλάδας. 'Η ἀπορία πού, φοβοῦμαι, συνέχει τὸν μελετητὴ τοϋ βιβλίου εἶναι γιατί τέτοια ἐρωτήματα δέν ἀπαντήθηκαν.

Βέβαια πόρρω ἀπέχουμε ἀκόμη ἀπὸ τὸ νὰ ἔχουμε μιὰ ἐπιστημονικὰ πλήρη εἰκόνα τῆς περιόδου και τῆς περιοχῆς γιά τοὺς λόγους ποὺ ἐξέθεσα στήν ἀρχή. Δέν πρέπει κανεῖς νὰ τὸ ξεχνᾷ αὐτό, και τότε μπορεῖ πραγματικὰ νὰ ἐκτιμήσει τὴ συμβολὴ τῶν συγγραφέων τῆς 'Εθνικῆς Τράπεζας στή Μικρὰ 'Ασία στή σχετικὴ βιβλιογραφία, ὅχι μόνο γιά τὰ δικά τους τὰ κείμενα ἀλλὰ και γιά τὴν παρουσίαση τῶν παρατηρημάτων. Εἴμαστε σίγουροι πὼς τὸ βιβλίο αὐτὸ θ' ἀποτελέσει ἀνεκτίμητη βοήθεια γιά τοὺς ἐρευνητὲς και δέν μπορεῖ νὰ λείψει ἀπὸ μελλοντικὲς βιβλιογραφίες.

ΑΛΚΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ